

Pratarmė

Pasaulyje ir Lietuvoje vyksta didžiuliai dvasingumo sampratos pokyčiai. Filosofai ir kitų sričių mokslininkai vis labiau domisi autentiškais vertybėmis, emociniu gyvenimu, vis plačiau atsiveria Rytų civilizacijų, Lotynų Amerikos, Afrikos, Okeanijos ir kitų tautų kultūros tradicijos, mokomasi sėkmės siekiančios vadybos ir lyderiavimo išminties. Visa tai kryptingai ir savarankiškai apmąstyti mėgina visi humanitariniai ir socialiniai mokslai. Reikia naujos koncepcijos ir tarpdalykinės interpretacijos. Mokyklų programose vyraujančios pragmatizmo nuostatos ir mokymosi visą gyvenimą idėja taip pat įpareigoja kurti ne tik lietuvių tautos, bet ir žmonijos estetinės ir meninės veiklos paveldo lituanistinį teorinės informacijos modelį.

Estetikos istorija ir teorija turėtų būti šio modelio dalis, nes jos labai svarbios kultūros politikai, mokslinei, ypač edukacinei, vadybinei organizacinei estetinės ir meninės kultūros sričių veiklai. Artima jai ir asmens dvasinė savikūra, dvasinių galių ugdymas ir ugdymasis. Tradicinės estetikos, menotyros ir meno filosofijos sąvokas nuolat papildoma naujos prasmės ir reikšmės, padedančios išryškinti įsmeintą analitinio mąstymo pavidalą, meno interpretacijų subtilumą bei etnokultūrinį autentiškumą. Tautos dvasinio paveldo perėmimas, tausojimas ir turtinimas – ne tik tautų meninės ir estetinės kultūros unikalumo pagavos dalykas – tai terpė, kurioje įsišaknija tautinis orumas ir tapatumas, kūrybos impulsai bei valstybingumo išsaugojimo nuostatos – bendrųjų dvasinių žmonijos vertybių iškilumo pagrindas; jis atskleidžia, kokia svarbi yra tolerancija, sąmoninga estetinės kultūros mainų ir tarpusavio dvasinio turtėjimo nuostata bei tokios nuostatos vertingumo pajauta. Šią nuolat gausėjančią informaciją reikia įtraukti į lituanistinį kultūros procesą, deramai tyrinėti, tvarkyti, saugoti ir pateikti visuomenei.

Yra išleista humanitarinių mokslų originalių ir verstinių enciklopedijų bei žinytų, bet labai trūksta sistemingo, estetinę ir meninę veiklą apimančio conceptualių žinių sąvado, kuris paaikšintų, kas yra klasikinė ir neklasikinė estetika, aisthetika ir estetologija, somatinė, aplinkos, kasdienybės, mąstymo, sporto ir techninė estetika, analitinė, objektyvistinė, informacinė, struktūralistinė, hermeneutinė estetika, kas šiuos mokslus sieja, kokią žmogaus ir žmonijos patirtį jos gvildena ir kam apskritai reikalingos. Tai padaryti pamėgino profesionalių bendraautorių kolektyvas, remdamasis estetikos situacija 21 a. pradžioje.

Ši knyga – pirmasis bandymas pateikti Skaitytojui originalią, konceptualiai temomis išdėstytą ir susistemintą informaciją kaip atvirą ir lanksčią sistemą. *Estetikos enciklopedijos* temas, sąvokas ir terminus antraštinius žodžius lėmė tiek tradicinei estetikai, tiek naujoms jos linkmėms pritaikytas vardynas ir lituanistinė patirtis. Aprėptos svarbiausios teorinės estetikos žinios: istorija, geografija ir metodologija, pagrindinės estetinės ir meninės veiklos bei estetinio suvokimo sritys, jų sąsajos tiek su grožiu, meno kūryba, dvasingumu, tiek su išgyvenimų pajauta ir prasmų steigtimi bei pajautos būdų įvairove. Kiek įmanoma vieno tomo leidinyje aprašyti svarbiausi estetikos terminai, sąvokos, idėjos, tyrinėjimo metodologijos, estetikos linkmės, teorijos ir praktikos bei estetologijos pradmenys. Toks išdėstymas teikia peno estetikos sąsajų ir sankirtų su kitais mokslais savarankiškiems apmąstymams ir atvirumo estetinėms praktioms, naujoms, netikėtoms, kartai sunkiai interpretuojamoms pagal esamas teorijas.

Nors dabartinės estetikos teorijos ir praktikos sudėtingos, estetikos teorijos sampratos įvairuoja, šio leidinio koncepcijos rengėjai tikisi, jog pavyko aprėpti 21 a. estetikoje vykstančius intensyviuosius pokyčius, išvelgti ir užfiksuoti tą žavią akimirką – vieną svarbiausių estetinės minties raidos taškų, sinergetikos terminu variant, bifurkaciją (atsidalijimą), dialektinį estetikos tapimą nauja kokybe – estetologija. Reikšmingas veiksnys sudarytojo koncepcijos supratimui – 20 a. pabaigoje–21 a. pradžioje išryškėjęs daugelio pamatinių klasikinės estetikos sąvokų

perinterpretavimas, esminės slinktyų konotacijose. Tradicinė estetika (ir meno filosofija) nepaneigiama, neatmetama, ji išlaiko savo tematiką ir problemas, tik patikslinama jų vieta estetologijos sandaroje, kuri aprėpia ir kitas jos sudedamąsias dalis. Sudarytojo konceptualus požiūris į estetikos sampratą nėra vienintelis galimas, visiems autoriams privalomas. Gvildendami įvairias, neretai diskusines, temas ir aiškindami pamatines ar atrodančias mažiau reikšmingas dabartines ir tradicines Vakarų, indų, kinų, japonų, arabų estetikos sąvokas straipsnių autoriai anaipol nepretendavo išsakyti vienintelę, nekvestionuojamą tiesą. Nesutapimai ar prieštaravimai dėl konceptualiai pagrįstų skirtumų – tik įrodymas, kad temą arba terminą galima traktuoti nevienareikšmiškai. Tradicinės estetikos sąvokos papildytos naujomis interpretacijomis ir tyrinėjimais. Straipsniai parašyti profesionaliai, bet laisviau, ne tokie tradiciškai enciklopediniai ir standartiški, kaip įprasta.

Estetikos enciklopedijoje yra per 700 straipsnių: 435 skirti estetikos bei estetologijos temoms, sampratoms (sąvokoms) ir terminams, 265 – personalijoms, iš jų per 60 lietuvių, arba Lietuvos piliečių, palikusių ryškų pėdsaką Lietuvos estetikos istorijoje. Daugelio Lietuvos estetikų ir meno filosofų koncepcijos bei teorinės idėjos žinomos ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų, tačiau Lietuvos skaitytojams taip plačiai ir įvairiapusiškai pateikiamos pirmą kartą. Tai itin reišminga tiek lituanistikos, tiek meno filosofijos, meno sociologijos, meno psichologijos, meninės kūrybos procesų psichologijos, estetikos ir estetologijos naujausių mokslo žinių sklaidai.

Knygoje pateikiama bibliografija suskirstyta į 3 dalis: labai glaustas svarbiausių naujas idėjas keliančių bendrųjų šaltinių sąrašas yra knygos pabaigoje; kita, į estetikos istoriją kreipianti bibliografija, – prie straipsnio *estetikos istorija*, trečioji, supažindinanti su specialiais šaltiniais pagal aprašomas temas ir asmenybes, nurodoma straipsnių pabaigoje autorių nuožiūra.

Atlikti beveik dešimtmetį trukusį darbą padėjo nemažas būrys talkininkų. Esu dėkingas Kultūros rėmimo fondui, redakcinei kolegijai, jos pirmininkui akademikui Algirdui Gaižučiu ir projekto recenzentams. Ačiū straipsnių autoriams, kad turėdami daugybę tiesioginių ir atsakingų pareigų rado laiko ir sutiko prisidėti prie šio dvasingumo sklaidai labai reikalingo darbo.

Išskirtinę padėką reiškiu kolegoms Vokietijos universitetų profesoriams Vincentui Berninui, Wolfgangui Welschui, Heinzui Paetzoldui, Aloisui Huningui, Giselai ir Hansui-Georgui Peukertams.

Esu dėkingas Mokslo ir enciklopedijų leidybos centro direktoriui Rimantui Kareckui bei Mokyklinių ir mokslinių leidinių redakcijos vedėjai Irenai Stankevičienei už nuolatinį rūpestį leidinio sklاندaus rengimo eiga, dalykiškai ir kantriai leidinio redaktorei Aldonai Bendorienei, taip pat kūrybiškiems dailininkui Albertui Brogai ir maketuotojui Dariui Šimkūnui.

Ačiū estetikos veikalų vertėjams į lietuvių kalbą, kad galime pateikti nemažai pasaulinės estetikos ir filosofinės minties šaltinių lietuviškai. Jų pavardės nurodytos literatūros sąrašuose.

Dėkoju prof. Bronislovui Kuzmickui, mano pirmojo disertacinio darbo moksliniam vadovui, nuoširdžiai padėjusiam ugdytis moksliniam darbui reikalingus įgūdžius bei nuostatas ir paskatinusiam žengti mokslo keliu į vieną nuostabiausių ir tikrai ne pačią lengviausią mokslinės ir filosofinės veiklos sritį – estetiką.

Patys tauriausi dėkingumo jausmai žmonai Joanai, visų mano tekstų pirmajai skaitytojai ir pozityviai kritikei, vaikaitės Onės ir Sauliaus Valainių šeimai už galimybę ilgus mėnesius dirbti Vokietijoje, Bonos universiteto bibliotekoje.

Prof. habil. dr. Juozas Mureika

dekonstrukcija (pranc. gramatikų *(de) construction* – (iš)konstravimas, pvz., sakinio), pranc. filosofo J. Derridos įvesta sąvoka, išpopuliarėjusi šiam bendradarbiaujant su Yale'io (JAV) literatūrologais, ypač P. de Manu. Ji nusako filosofinę nuostatą „išardyti“ Vakarų metafizikos tradiciją, esmines jos prielaidas, sąvokas bei logiką. Δ paskatino poststruktūralistinės pakraipos mąstytojų kritinis požiūris į struktūralizmą. Struktūros stabilumas imtas priešinti ženklavimo procesualumui: signifikato ir signifikanto ryšys esąs nestabilus ir negarantuojąs kalbėjimo apie pasaulį, objektus ir dvasinius reiškinius akivaizdumo. Tas ryšys nustatomas tik kt. signifikantais, o šitai atveria begalinę signifikavimo perspektyvą. Ypač abejotinas poststruktūralistams atrodė įsitikinimas, esą įmanomas sisteminis žinojimas, kurį pagrįsti ir galįs struktūralizmas. Δ plėtojo M. Heideggerio nuostatą suardyti ir pertvarkyti metafizikos tradiciją ir ikisokratikų minties atvertyje įžvelgti tas mąstymo galimybes, kurias užtemdė platoniškojo racionalizmo tradicija.

Δ yra nukreipta į keletą pamatinių metafizikos blokų. Išnarstomas ir decentruojamas logocentrizmas, teigiantis logoso ir tiesos pirmumą, o tikrove pripažįstantis idealiąją sritį, ir su juo glaudžiai susijęs fonocentrizmas – pirmenybė teikiama balsui, darant prielaidą, jog jis tiesiogiai išreiškias mąstymo turinį, tad būtis suvokiama kaip esatis, atsiribojant nuo rašymo ir erdvę bei laiką struktūrinančios kalbos galios. Toks atsiribojimas teikė galimybę filosofijai įžvelgti esmes ir tiesas. Metafizika grindžiama binarine mąstymo logika, todėl ardomos visos sąvokinės filosofinės opozicijos: tiesa–netiesa, subjektas–objektas, vidus–išorė, centras–periferija ir kt. Atskleidžiamas ne tik šių opozicijų, bet ir visokių binariškumų sąlygiškumas ir vidinis sąryšis. Tiesa nėra atskirta nuo netiesos – tiesa gali būti išsakyta tik netiesos atžvilgiu, tad netiesa yra tiesos raiškos sąlyga, o jų skirtingumas – konteksto ar istorinių aplinkybių dalykas. Δ ypatumai išryškėjo aiškinantis metaforos vaidmenį klasikiniam filosofiniame diskurse, kuriam būdinga aiški filosofinės sąvokos ir metaforos perskyra. Sąvoka esą išreiškianti tam tikrą tikrovės aspektą, vadinasi, ir tiesą, o metafora nustatanti ryšį tarp vardų, tad veikianti

tik kalbos srityje ir neteikianti transcendavimo galimybių. Tačiau kalboje neįmanoma nustatyti terminų „sąvoka“ ir „metafora“ reikšmių, o tiesioginės ir metaforinės prasmės skyrimas grindžiamas tų prasmių sąveika. Pati metafizikos sąvoka yra metaforinė, nes jos prasmė priklauso nuo glaudžiai susijusių sąvokų tinklo, todėl neįmanoma nustatyti jokios sąvokos esmės ar tikrosios prasmės, kuri nebūtų tam tikro sąvokų tinklo padarinys. Vadinasi, nėra pagrįstas ir filosofijos atskyrimas nuo lit-ros – tai tiesiog skirtingos tekstų rašymo praktikos, kurios nepaliaujamai aiškinasi savo skirtingumą ir šitaip permąsto giminingumą. Δ nėra nei analizė, nei kritika, nes dekonstruojant tekstą ar filosofinę sistemą nesiekama aptikti jos pirminių elementų, pagrindų ar nebegalimo skaidyti pradmenų. Δ tikslas – nustatyti filosofinėje sistemoje ar tekste tam tikrą kito, svetimo, nesuderinamo požiūrio tašką ar jo pėdsakus ir parodyti, kaip sistema ima prieštarauti pati sau, kaip jos loginio nuoseklumo paviršiuje išryškėja heterogeniškumo raizginys. Metafizikos tradicijoje filosofavimas yra supratimas – kitybė, nežinomybė sugriebiama ir įvaldoma, paverčiama savumu, o Δ stengiasi išlaisvinti įkalintą ir nuslėptą neredukuojamą kitybę, kurios neįmanoma nei suvokti, nei filosofškai mąstyti. Panaši perspektyva ryškėjo ir vėlyv. Heideggerio siekyje įveikti ontoteologiją ir išlaisvinti kalba būtis siunčiamą likimo žinią. Δ nuostata ir teorija išplito meno pasaulyje, kadangi teigė visokių priešpriešinimų, tarp jų meno ir nemeno, elitinio ir masinio meno, sąlygiškumą, o tokią intenciją savaip stengėsi išreikšti ir išskleisti įv. 20 a. 2 pusės meno srovės. Imta meno priemonėmis dekonstruoti meno institucinius rėmus, meno ir menininko vietą bei vaidmenis visuomenėje ir kt. Toks meno ir teorijos ryšys – būdingas *↗ postmodernistinio meno* bruožas. Meno raidai svarbus buvo metaforos reikšmės išskėlimas ir žanrų apibrėžtumo neigimas: teigiama, jog jau pati dekonstravimo praktika yra meninės prigimties ir skatina naujus žanrų derinius, įv. meninius filosofinius „peržengimus“. Kritinį menininkų nusiteikimą visuomenės atžvilgiu grindė Δ tikslas – rodyti, jog ne tik tekstai, filosofinės sistemos ar diskursai, bet ir institucijos, tradicijos bei tikėjimai nesiremia

jokiomis aiškiai nusakomomis prasmėmis ir yra skirtos ne konkrečioms tikslams įgyvendinti, o tam tikriems galios ir instituciniams režimams steigti, įtvirtinti ir palaikyti.

L: Caputo J. D., *Radical Hermeneutics: Repetition, Deconstruction, and the Hermeneutic Tradition*, Bloomington; Indianapolis, 1987; Culler J., *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*, London, 1983; De Man P., *The Resistance to Theory*, Minneapolis, 1986; Derrida J., *De la grammatologie*, Paris, 1967 / *Apie grammatologiją*, vertė N. Keršytė, Vilnius, 2006; Rubavičius V., *Postmodernusis diskursas: filosofinė hermeneutika, dekonstrukcija, menas*, Vilnius, 2003; *The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction*, Ithaca, N.Y., 2002; Ulmer G. L., *Applied Grammatology: Post(e)-Pedagogy from Jacques Derrida to Joseph Beuys*, Baltimore; London, 1985; Žukauskaitė A., *Anapus signifikanto principo: dekonstrukcija, psichoanalizė, ideologijų kritika*, Vilnius, 2001.

Vytautas Rubavičius

dekonstruktyvizmas: 1. Filosofinės ir literatūrologinės ∇ dekonstrukcijos raiškos įvairovė, kitaip vadinama dekonstrukcine kritika ir siejama su J. Derridos, P. de Mano, H. Bloomo, I. Hassano, G. Spivak teorinėmis įžvalgomis ir kūryba.

2. 20 a. 9 d-metį plintant dekonstrukcijai susiklosčiusi archit-ros kryptis, kurios atstovai kelia archit-ros elementų bei medžiagų sąlygiškumą, dirbtinumą, siekia suardyti pačią „gyvenamumo“ ir „funkcionalumo“ sampratą, o projektavimą suvokia kaip tam tikrą erdvinę rašymo atmainą, kurios rezultatas yra atviras, heterogeniškas, galimas transformuoti statinys. Erdvėje išryškinamas dekonstruojamos metafizinės tradicijos architektoniškumas, į kurį atkreipė dėmesį Derrida, išsklibinamos ar išardomos archit-rai iš tradicijos svarbios opozicijos: vidus–išorė, viršus–apačia, forma–beformiškumas, fasadas–interjeras. Klausdama, koks yra sukonstruotų dalykų pagrindas, dekonstrukcija per archit-rą kreipiasi į kt. žmogaus gyvenimo sritis, nes archit-ra glaudžiai susijusi su naujomis technologijomis, polit. sprendimais, didžiuliais finansų srautais, kultūros vertybėmis ir savaip lemia gyvenimo būdų bei aplinkos pokyčius. „Gyvenamumo“ sampratą projektuojant stengiamasi išgyvendinti dėl to, kad toks tikslingumas neišvengiamai ribojas ir įreminas archit-ros raišką, tad trukdąs skleisti jos didin-

gumui. „Rašymo“ metafora pakeičia reiškiančio vaizdinio (reprezentavimo) idėją, nes tai, kas parašyta, nėra joks masės ir apimties objektas, todėl archit-ra suvokiama „skaitant“. Δ svarbios buvo rusų suprematistų ir ∇ konstruktyvizmo idėjos. Šios pakraipos archit-rai atstovauja P. Eisenmano, R. Koolhaso, Zaha Hadid, B. Tschumi, B. Schindlerio, F. O. Gehry, D. Liebeskindo statiniai ir idėjos.

Dar ∇ postmodernizmo estetika.

Vytautas Rubavičius

dekoratyvumas (lot. *decorum* – derėjimas, gražumas), turintis raiškią meninę formą; dailės kūrinių plastinis raiškumas, dėl kurio kūrinys dominuoja ir lengvai pritampa prie daiktinės aplinkos. *Decorum* Renesanso it. estetikoje turėjo etinę prasmę – dora, padorumas, orumas. Meninės raiškos priemonių visuma, nuo kurios priklauso kūrinių Δ – įvairi ir specifinė kiekvienai ∇ dailės šakai. Bendros priemonės Δ pasiekti: plokštuminis vaizdas, ritmiška kūrinių elementų sankloda, raiški (dažnai be pustonų) spalvinių santykių visuma, deramas ornamentas, ryški medžiagos faktūra. Δ gali reikštis meno kūrinių forma (raiški, tinkanti aplinkai) ir turiniu (vidinė sąvybė). Δ – viena iš pagr. ∇ taikomosios dekoratyvinės ir monumentaliosios dekoratyvinės dailės ypatybių. Dekoratyvumas gali būti ir vaizd. dailės kūrinys, kai kuriamas konkrečiai archit-ros erdvei, laikantis dekoratyvumo principų.

Dar ∇ architektūros estetika.

L: Dž; Spark P., *An Introduction to Design and Culture in the Twentieth Century*, New York, 1986; Моран А., *История декоративно-прикладного искусства*, Москва, 1982.

Jūratė Svičiulienė

Deleuze Gilles (Žilis **Delezas**) *1925 Paryžius †1995 ten pat, vienas originaliausių 20 a. 2 pusės pranc. filosofų, Vakarų metafizikos tradicijos permąstymą derinęs su kapitalizmo visuomenės kritika. Metafiziniam Platono–G. W. F. Hegelio keliui priešino stoikų, D. Hume'o, B. Spinozos, G. W. Leibnizo, F. W. Nietzsche's ir H. Bergsono „pakelę“, kurioje rutuliojosi metafizinio subjekto, ženklo ir reprezentacijos kritika, ir siekė „apversti platonizmą“. Savo „transcendentalinę empirizmą“, pagrįstą įvykiška „gyvenimo“ ir „imanencijos“ sąveika, priešino subjekto „aš“ suponuojamai sąmonei, atminčiai, asmeniniam

tapatumui ir skleidė ne asmeninės individualizacijos, o neasmeninės individuacijos plotmėje. Klausimas, „ką tai reiškia“, keičiamas klausimu, „kas produkuoja ir teikia šią prasmę“. Prasmės esą neįmanoma aiškiai suvokti dėl jos įvykiškos prigimties – ją galys sugriebti tik išlaisvintas, „nomadiškas“ mąstymas, būdingas kai kuriems filosofams ir kūrėjams. Esminis to mąstymo bruožas – skirtingumo logika, išlaisvinusi iš proto primetamos tapatumo logikos, kuri sistema ir įkalina pasaulį. Išlaisvinimo impulsas glūdįs „geismo mašinoje“, o išlaisvinimo strategiją nužyminti „šizoanalizė“, atmetanti pašamonės, kaip simbolinės struktūros, ir su ja susijusių kompleksų sampratą ir teigianti nuo poreikių nepriklausomos „geismo gamybos“ pirmumą. „Šizofrenikas“ esąs kapitalizmo sistemos geismo srautų, kurie sąveikauja su pinigų srautais, dekodavimo riba, tačiau įveikti sistemą galįs ne ligonis, o „sąmoningas šizofrenikas“ kūrėjas.

Δ glaudžiai siejo filosofiją, mokslą ir meną – tai 3 „plokštumos“, kertančios chaotišką pasaulio tapsmą ir teikiančios galimybę smegenims tapti mąstančiu ir save įveikiančiu protu. Mintis stokojaanti jusliu, todėl jai būtinas menas, kuris esąs susijęs su „gyvulininiu“ žmogaus juslingumu (pvz., F. Baconas juslinį žmogaus gyvuliškumo ir fizikinį įsikūnijimo aspektus perteikė tapyba), su „užkultūrinium“ geismu ir su nesamybės įkalinimu. Tad menas gebąs išskleisti ikižmogiškojo pasaulio potyrius – jis nei vaizduojąs, nei išreiškias, o sugriebias judėjimą, iškeliantį vaizduotinus bei išreikštinius dalykus ir šitaip teigias visokio tapatumo iliuziškumą. Lit-ros kūrinys esąs ne prasmės sanakaupa, o tam tikras mechanizmas, individo „geismo mašiną“ prijungiantis prie naujų afektų, suvokinių ir šitaip mokantis jį galimų potyrių bei išraiškų. Atsiritodamas nuo 7 *dekonstrukcijos*, Δ teigė, jog tekstas – tai tik mažas nekalbinės praktikos sraigtelis, ir svarb. klausimas esąs ne kaip tekstą interpretuoti ar suvokti, o kaip jį panaudoti. Kūrinys atverias eksperimentavimo galimybių lauką, o didis rašytojas (L. Carroll, H. Melville, F. Kafka, W. Burroughs ir kt.) priverčias gimtąją kalbą „mikčioti“ nesama nežinomybės kalba. Menas papildąs filosofinį erdvės ir laiko suvokimą. Šiuo atžvilgiu ypač svarbus esąs kinas. Kino raidą nusakąs perėjimas nuo judėjimo vaizdo prie laiko vaizdo, o filosofai vaizdo

nesieją su judėjimu. Laiko forma esąs tapsmas, tad laikas suprobleminąs visus formalius tiesos modelius. Kine dabartis esą reiškiasi kaip į ateitį projektuojama atsiminimo struktūra. Didieji filmai keičią įprastą laiką, erdvės ir dabarties sampratą bei nuovoką. Δ paskleidė daugybę meną aiškinančių ir filosofinę kūrybą skatinančių metaforinių sąvokų – rizoma, klostė, karo mašina, kūnas be organų, žodis-piniginė ir kt.

R: *Différence et répétition*, Paris, 1968; *Logique du sens*, Paris, 1969; *Proust et les signes*, Paris, 1970; *L'Anti Œdipe* (su F. Guattari), Paris, 1972; *Kafka: Pour une Littérature Mineure* (su F. Guattari), Paris, 1975; *Mille Plateau* (su F. Guattari), Paris, 1980; *Fransis Bacon: Logique de la sensation*, Paris, 1981; *Cinéma-1: L'Image-mouvement*, Paris, 1983; *Cinéma-2: L'Image temps*, Paris, 1985; *Qu'est-que la philosophie?* (su F. Guattari), Paris, 1991; *Critique et clinique*, Paris, 1993.

L: Badiou A., *Deleuze „La clameure de l'Être“*, Paris, 1997.

Vytautas Rubavičius

dėmesys (lot. *attentio*), dvasinė galia, turinti psichofiziologinį ir social. bei kultūrinį pamatą dispozicijai (elgsenos polinkiui) arba nuostatoms reikštis. Δ turi dar ir estetologinę reikšmę – yra bet kokio suvokimo ir pajautos būdo pagrindas. Δ garantuoja sąmonės intencionalumą, intensyvumą ir dinamiškumą, įgalina aktyviai ir selektyviai matyti ir apmąstyti objektą, reiškinį, pajautą ir įsivaizdavimą, analizės ir sintezės, skirties ir tapatumo mentalinius veiksmus. Šis gebėjimas galioja tiek pažintinėje ir vertinamojoje, tiek bendravimo sferose, t.p. kitose švietimą, techninę ir informacinę sistemas kultivujančiose veiklos srityse.

Antikoje retorika gvildeno, kaip patraukti ir išlaikyti minios, tiksliau klausančiojo arba klausančiųjų dėmesį. Δ svarbą retorikai, atsižvelgdama į dirginantį naujumo poveikį, savaip išplėtojo 18 a. filosofinė tradicija. Naujumas skatinąs patrauklumo, žavėjimosi pajautas ir tarpas priešprieša monotoniškai, klišėms, stereotipams bei jų skatinamam nuoboduliui. Apšvietos epocha Δ laikė pedagogine, pilietine ir antropologine vertybe. Šis požiūris sutampa su estetologine Δ reikšme ir turi gilią prasmę estetinei veiklai – tiek tradicinio, tiek moderniojo ir avangardinio meno kūrybai bei suvokimui, tiek archit-ros, dizaino, aplinkos estetikai.

Estetinė ir bendroji strateginė (dvasingumo raiškos prasme) Δ interpretacija medijų amžiuje tik papildo viena kitą ir būtinos teminei analizei. Tačiau privalu matyti ir nenutylėti skirtumų. Estetinė Δ reikšmė veikia dviejose skirtingose srityse: a) kai naujo matymo paradigmomis aiškinama meno kūryba ir suvokimas (V. Šklovskij); atrandama naujų patirčių per susvetimėjimą, sukeistinimą, nukrypimą nuo idealų ir suvokimo normų, kurios ilgainiui patį meno kūrinio suvokimo procesą paverčia automatizuotu; meno, dizaino ir gyvenamosios aplinkos kūrėjai, parodų organizatoriai plačiausia prasme susitelkia į Δ atnaujinimą; b) gyvenamosios aplinkos ir vartojimo bei paslaugų sritys (pvz., prekybos estetika – vok. *Warenästhetik*) tampa neišsamiama versme panaudoti estetinei Δ raiškai – patraukti vartotojui ir įpiršti prekei ar paslaugai. Čia vyrauja reklamos ir daiktų estetizacija, stilizacija bei psichol. Δ ekonomijos, sulaikymo, patrauklumo, originalumo ir naujumo kriterijai. Tradicinė estetika gal daugiau periodiškai aptarinėjo dėmesingumo problemas. Postmodernizmo amžiui būdingi inovacijų siekiai, didžiulės medijų ir judėjimo galimybės. Turėdami galvoje estetinių, t.y. pajautų, įvairovės ir naujo jutimiškumo poreikių tenkinimo pluralizmą, Δ temą esame priversti sieti su estetinė veikla ir laikyti viena iš estetologijai priklausančių praktinių ir teorinių problemų.

Individo gyvenime dėmesingumas yra charakterio savybė. Tai viena būtiniausių bendravimo sąlygų, rodanti gebėjimą atidžiai ir pagarbiai išklaudyti ir išgirsti Kito nuomonę. Pasak I. Kanto, „Mokėti kantriai dėmesingai išklaudyti kitą – apskritai gana reta žmogaus savybė ir, jeigu norite, net vienas svarbiausių ir beveik neklaidingų vidinės kultūros rodiklių.“ Δ , kaip išsiblašymo, negebėjimo susikaupti priešybę, aptaria etika, psichologija, edukologija, vadyba ir kt. mokslai bei teorijos.

L: Adorno Th. W., *Ästhetische Theorie*, Frankfurt am Main, 1970; *Aufmerksamkeiten*, Hrsg. A. Assmann, J. Assmann, München, 2001; *Aufmerksamkeit*, Hrsg. N. Haas, R. Nägele, H.-J. Rheinberger, Eggingen, 1998; Bartes R., *Das semiologische Abenteuer*, Frankfurt am Main, 1988; Cray J., *Suspensions of Perception*, Cambridge, Mass; London, 1999; Eibl-Eibesfeldt I., Sütterlin Ch., *Weltsprache. Kunst: zur Natur- und Kunstgeschichte bildlicher Kommunikation*,

Wien, 2007; Haug W. F., *Kritik der Warenästhetik*, Frankfurt am Main, 1971; Klein N., *No Logo! Der Kampf der Global Players um die Marktmacht*, New York, 2001; Maurer B., *Industrielle Ästhetik. Zur Geschichte und Theorie der Gestaltung*, Gießen, 1983. Juozas Mureika

demokratinė estetika, demokratinio, anti-monarchistinio Europos tautų sąjūdžio 19 a. estetinė mintis, glaudžiai susijusi su social., polit. problematika. Δ atstovai rusų revoliuciniai demokratai V. Belinskis, A. Gercenas, N. Černyševskis, N. Dobroliubovas, D. Pisarevas kėlė meno visuom. paskirties, realistinio social. tikrovės vaizdavimo, $\curvearrowright$ meno liaudiškumo klausimus. Menininko misija – atskleisti dar besiformuojančias visuomenės gyvenimo tendencijas, social. teisingumo lūkesčius ir šitaip ugdyti liaudies sąmoningumą. Lit-rai keliami verstinio santykio su tikrove, didaktiškumo vengimo reikalavimai, jos liaudiškumas suprantamas kaip artimumas liaudies žmogaus pasaulėjautai.

L: *История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли*, т. 4, Москва, 1969, с. 220–400; *Эстетика: Словарь*, Москва, 1989, с. 291–292. Piliė Veljtaga

depersonalizacija (lot. *de* – priešdėlis, reiškiantis atskyrimą, pašalinimą, judėjimą žemyn, smukimą + lot. *persona* – asmenybė): **1.** Žmogaus nuasmeninimas, standartizacija, susvetimėjimas, jo, kaip asmens, deformacija, tapimas vienmačiu (H. Marcuse, E. Fromm, 1900–80), individualybių niveliacija, asmens esmės, išreiškiamos dvasingumu, savikūra, individualybe ir vieninteliškumu, neišsiskleidimas arba praradimas. Tai sąlygoja individo tapsmą asmenybe sunkinančios aplinkybės: išorinės – nedemokratinė social. sistema, social. teisingumo stoka, ekonominė, polit., teisinė, kultūrinė, institucinė ir dvasinė prievartinė manipuliacija; vidinės – racionalizmo absoliutinimas, individo social. vaidmenų išsiskaidymas, prasmingo gyvenimo stygius, vilčių ir lūkesčių neišsipildymas, jausmų skurdas, dvasinis neveiklumas, menkos kultūrinės reikmės, tautinio ir pilietinio identiteto praradimas, polinkis į hedonizmą, valios stoka ir savigriovą skatinančios priklausomybės nuo alkoholio arba narkotikų.

2 (med.). Psichikos sutrikimas, kuriam būdinga savo asmenybės realumo, identiškumo nesuvokimas.

L: Fromm E., *Žmogus sau: Etikos psichologijos tyrimas*, vertė J. Kriūnienė, Kaunas, 2008; Mureika J., *Dvasingumas ir prasmė*, in *Dvasingumas žmogaus pasaulyje*, sud. J. Kievišas, R. Kondratienė, Vilnius, 2009, p. 46–88.

Juozas Mureika

Derrida Jacques (Žakas **Derida**) *1930 El Biar (Alžyras) †2004 Paryžius, pranc. filosofas, įtvirtinęs ir išpopuliarinęs ∇ *dekonstrukcijos* nuostatą ir dekonstravimo būdus, laikomas vienu didžiausių amžių sankirtos mąstytojų. Plėtojo M. Heideggerio pradėtą Vakarų metafizikos „išardymo“ (*Dekonstruktion, Abbau*) darbą. Jau gvildendamas E. Husserlio fenomenologinę ženklo ir kalbos sampratą, nustatė, kaip fenomenologinės „operacijos“ įtraukia tas metafizines prielaidas, nuo kurių turėtų atiboti, kad esatis pateiktų save netarpiškai. Esaties metafizika, Δ teigimu, remiasi prielaida, esą prasmė, esmė ir tiesa tam tikru būdu galimos įžvelgti tiesiogiai, tačiau negalinti priversti ženklo sutapti su prasme, o nesutapimas, skirtingumas nepaliamajai atidedas, nutolinąs prasmę ir paverčiąs ją pėdsaku, gija, sykiu kt. ženklais. Fenomenologijoje tiesioginę fenomenų saviteiką palaikanti balso struktūra – vidiniame monologe grynojo suvokimo procesas vyksta be jokių ženklo materialumo priemaišų, vadinasi, subjektas ir objektas ištrinami, o šitai kaip tik ir būdinga rašymui, todėl kalbai ir prasmei konceptualizuoti labiau tinkanti rašymo ir pirminio įrašo ar įranto samprata. Visoks idealumas esąs grynas tik tada, kai galimas be galo kartoti, tad idealumo prielaida – baigtinio subjekto mirtis. Tačiau idealumas išreiškiamas tik baigtinėje „aš“ ištarmėje, todėl neišvengiamai iškreiptas, negrynas. Grynumui laiduoti metafizika nepaliamajai „trinanti“ baigtinumą. Rašymas jau suponuoja išsibraukiančio ženklo sampratą: ženklas veikiąs nurodymas ir sykiu naikindamas nuorodą, todėl metafizikos opozicijos nebetenkančios pagrindo. Tiesos metafizika dekonstruojama aiškinant, kad neįmanoma griežtai atskirti tiesioginės ir metaforinės reikšmės, nes pats skyrimas esąs metaforinio pobūdžio. Tad pažinimas nesąs kažkur glūdinčios tiesos „ištraukimas“, o ženklų žaismės padarinys. Tačiau Δ ne atmeta užkalbinę tikrovę, o tik rodo ydingumą filosofinio įsitikinimo, esą egzistuojančios nekalbinės prasmės ar esmės, o sąmonė galinti tam tikru būdu ištraukti iš

sąvokų visą reikšminį turinį. „Tekstas“ apimąs visas struktūras, kurios vadinamos „tikrove“, „ekonomika“, „istorija“, „social. institucijomis“, kitaip tariant, visus įmanomus referentus, o į „tikrovę“ galima kreiptis tik ją interpretuojant, kadangi ir jai būdinga skirtingumo pėdsako struktūra. Δ dekonstrukcijos idėjas plėtojo vis iš naujo skaitydamas Platoną, G. W. F. Hegelį, I. Kantą ir remdamasis F. W. Nietzsche's ir S. Freudo įžvalgomis. Tos idėjos paveikė meninę kūrybą, estetiką ir meno interpretavimą. Δ interpretacinės praktikos pavyzdžiai imti taikyti įv. meno sritims. JAV 20 a. 7–8 d. metų susikūrė savita filosofinės dekonstrukcinės literatūrologijos m-la (P. de Man, J. H. Hiller, J. Culler), o klasikinės estetikos kategorijų ir opozicijų (menas–nemenas, grožis–bjaurumas ir kt.) išardymas išreiškė laiko dvasią, nes buvo ieškoma naujų „meninio konceptualizavimo“ būdų, kūryba siejama su filosofine refleksija ir social. teorija. Lit-roje įv. reikiąs kalbos referentinė funkcija, lit-ra teikia „neįmanomą patirtį“ ir, kaip filosofijos ir istorijos „paribys“, geba kreiptis į filosofijos ir istorijos išstumiamas prielaidas, jų atribojamą kitioniškumą. Daugiausia „neįmanomybės“ patirties poezijoje, todėl Δ interpretacinių strategijų raišdą savaip žymi įsimąstymas į poetinius tekstus: S. Mallarmé (1970), F. Ponge'o (1975), P. Celano (1986). Tokios patirties raiškos atžvilgiu lit-ra siejasi su etika bei teisingumu ir nužymi neįmanomo dekonstruoti esminio kitioniškumo sritį. Klasikinės estetikos kategorijos dekonstruojamos gilinantis į tapybą. Remiantis Kanto *parergos* sąvoka (paveikslų rėmai, skulpt. spalva, statinių opozicijos, svarstoma, kaip apskritai galima teisingai kalbėti ir rašyti apie tai, kas tyli. Vizualiojo meno vertimas aprašymu ar teorizavimu panaikinąs patį vizualumą. Tapyimo ar piešimo akimirka vaizd. objekto nematoma, rašymas t.p. susijęs su tam tikru aklumu, kadangi skverbiasi į dar nežinomą ar neregėtą sritį. Aklojo lazdelė, menininko teptukas ar pieštukas, rašytojo pirštai ant klaviatūros veikią panašiai. Gilinimasis į savo paties „regimumą“ – sapnus, regos praradimą rašant, ašaras – atskleidžia, kad kalba, rašo ir regi ne vienalytis subjektas ar tam tikra jo „vieta“, o daugialypis individas. Δ savo rašymu suteikia galimybių įv. tekstams įsiskverbti vieniems į

grožis, viena svarb. ir problemiškesnių $\nearrow$ *estetikos kategorijų*; jai priklauso išskirtinė vieta estetikos žodyne ir ji išreiškia estetinės vertybės idėją. Estetikos pradininkas A. G. Baumgartenas estetiką pavadino „grožio mokslu“, tačiau Δ sąvoka įgavo be galo daug reikšmių tada, kai D. Diderot savo *Enciklopedijoje* paskelbė str. *Grožis*. Dabar šis žodis vartojamas dviem skirtingomis reikšmėmis. Pirmuoju atveju, Δ išaukštinamas kaip tam tikras idealas, kitoks negu didingumas, poetiškumas, puikumas ir kt. Pabrėžiama jo viršenybė dailumo, didingumo, poetiškumo, puikumo, gracingumo, tragiškumo, komiškumo, raiškumo ir kt. sąvokų atžvilgiu. 18 ir 19 a. visa tai pavadinta Δ *modifikacijomis*, o 20 a. – *estetikos kategorijomis*. Antruoju atveju, būtent šiuol. estetikų darbuose, Δ kategorijai dažn. nepriskiriamas ypatingas kaip svarb. kategorijos išskirtinumas, o ieškoma jos specifikos drauge su kt. kategorijomis. Ir pati estetika nebelaikoma „grožio mokslu“ arba „mokslu apie grožį“, o veikia *specifinių esinių tyrinėjimo*, analizės sritimi. Skirsime 3 šios kategorijos reikšmes: 1) kasdienėje kalboje girdime sakant: graži gamta, graži moteris, gražus žirgas, gražus namas ir kt. Matyt, tie daiktai ir reiškiniai kalbančiajam kelia susižavėjimą, net jei tas žavėjimasis nėra grynas estetiškas. Mokslininkai sako: gražus eksperimentas; dorovės sergėtojai – gražus poelgis ar gražios manieros. Ši sąvoka pasitaiko žodžių deriniuose, kurie vieni kitiems prieštarauja arba vieni kitus smerkia, pvz., kokia graži kvailystė, graži bjaurybė, gražus nuopuolis. Taigi Δ sąvoka labai plačiai paplitusi ir apibūdina įv. daiktus ir reiškinius, ne tik susijusius su menais, bet ir sužadinančius estetinę pajautą, susižavėjimą ar jausmų sąmyšį. Ir visa tai tenka nuodugnai analizuoti estetikai; 2) turint omenyje apibrėžtesnę estetinę nuostatą, Δ epitetas nėra vienintelis estetiškas epitetas, bet išskirtinis tarp kt. estetikos kategorijų. Δ turiningesnis, griežtesnis, didingesnis už puikumą, kuris savo ruožtu yra labiau mėgstamas, viliojantis, kokuojantis ir mažiau svarbus. Galima Δ priešpriešinti didingumui, kilnumui, pakylėtumui, ką ir padarė I. Kantas atskleisdamas ypatingą šios kategorijos reikšmę. Ji išplėta per visus specifinius meno žanrus: epopėją, herojinę poemą, herojinę tragediją, himną, odę, monumentaliąją tapybą ir kt. Ski-

riant būtybių ar meno kūrinų Δ ir didingumą pabrėžiamas pirmojo matas – pusiausvyra ir harmonija, šviesa ir palaiminga ramybė, o antrojo – neišmatuojamumas, nesulaikomas dinamiškumas, skausmingas konfliktas. Kai kurie autoritai Δ aiškina kaip visuminę estetinę vertybę, nors ir nežymiai pasireiškiančią ir kt. estetikos kategorijose; 3) estetikai laikosi ir tokios nuomonės: Δ kriterijų rasti keblu, nes jis esąs daugiau ar mažiau normatyvinis. Vieni apeliuoja į Δ kaip estetinį idealą, kiti įteisina kaip nepakartojamą, treči – nuolat besimainančią vertybę. Ne veltui Ch. Baudelaire'as rašė, jog „grožis visuomet keistas“, tačiau dera neužmiršti – keistas, bet *ne visuomet*.

Visoje Europos kultūroje kalbama apie tikrąjį Δ , apie gražmenas ir grožybes, estetines puošmenas, kurios tik artėja prie estetinio idealo. Prisiminkime antiką su Platono absoliučiuoju grožiu (*to kalon*), reiškiančiu grožio idėją, kuri esanti vienintelė ir jai paklustą visa kita. 20 a. normatyvinė Δ apibrėžtis darosi retesnė, griežtesnių Δ formulijų vengia įv. estetikos sistemos. Simptomiška anglų semantinės estetikos autoritetų nuomonė apie Δ apibūdinimų įvairovę. Ch. K. Ogdenas, I. A. Richardsas, G. Woodas *Estetikos pagrinduose* (*Foundations of Aesthetics*, 1922) pateikė 16 Δ apibrėžimų iš įv. estetikos sistemų; nuo paprasčiausių pavadinimų iki Δ poveikio žmogaus sąmonei ar jo vertybinio pobūdžio: 1) viskas gražu, kas turi elementarią grožio savybę; 2) viskas gražu, kas turi ypatingą formą; 3) viskas gražu, kas yra gamtos pamėgdžiojimas; 4) viskas gražu, kas sukuriama sėkmingai panaudojant medžiagą; 5) viskas gražu, kas yra genijaus darbas; 6) viskas gražu, kas atskleidžia tiesą, gamtos dvasią, idealą, universalumą, tipiškumą; 7) viskas gražu, kas sukuria iliuziją; 8) viskas gražu, kas padaro visuomenei pageidaujamą poveikį; 9) viskas gražu, kas ką nors išreiškia; 10) viskas gražu, kas teikia malonumą; 11) viskas gražu, kas žadina emocijas; 12) viskas gražu, kas sukelia išskirtinę emociją; 13) viskas gražu, kas skatina pajautimą; 14) viskas gražu, kas stiprina gyvybingumą; 15) viskas gražu, kas suartina su ypatingomis asmenybėmis; 16) viskas gražu, kas skatina sinesteziją. Galbūt tokią skaičiuotę galima dar plėsti, ypač pateikus didžiųjų menininkų įspūdingus Δ apibūdinimus ar svarstymus, tačiau svarbu ne jų margumynas.

Jau minėjome, kad reikšmingiausiuose estetikos veikaluose ir enciklopedijose estetika apibūdinama kaip „grožio mokslas“. Mūsų laikais linkstama konstatuoti, kad Δ nėra pakankamas pagrindas, apibūdinantis estetiką. Įsivyravo „estetinis reliatyvizmas“ Δ atžvilgiu ir pastebima, kad tai, kas gražu vienam, kitam nebūtinai taip atrodys ar privalo atrodyti. M. de Montaigne'is veikale *Esė (Les Essais, 1580, 1588)* rašė: „Grožį iš mūsų kiekvienas įsivaizduoja savaip.“ Voltaire'as ironiškai šmaikštavo: „Grožis rūpūžiui – tai jo rūpūžė.“ Dauguma šiuol. estetikų atsisako apibūdinti pačią estetiką kaip mokslą apie Δ ir ieško estetikos objekto ne tik meno kultūros sferoje. Viena svarb. problemų – ar Δ yra meno tikslas ir ar menas gali būti siejamas vien su tokiu tikslu. Menas esąs sąmoningas veikalų, skirtų Δ ar pasižyminčių Δ kūrimas. Tokie teiginiai dažni, tačiau nėra estetikos pagrindas. Ne tik Δ , bet ir kt. kategorijos ne mažiau valdo menininko kūrybos procesą, pvz., didingumas, tragiškumas, poetiškumas, komiškumas, patetiškumas, gracingumas ir kt. Ne tik meno teoretikai jas sieja su tam tikro menininko kūrybos uždaviniais, *credo*, bet ir patys menininkai, pvz., L. Tolstojus studijoje *Kas yra menas? (Что такое искусство?, 1897–98)* daug plačiau negu Δ kūrimas suvokė meno uždavinius, t.p. ir dauguma kt. menininkų. Visi filosofai ir pedagogai yra rašę apie gamtos, žmogaus ir meno Δ . Diskutuojama dėl gamtos Δ . Svarstymuose apie negyvosios ir gyvosios gamtos Δ minima saikas, simetrija, harmonija, darna, tikslingumas, ritmas, asimetrija ir kt. Δ ypatybės, pasireiškiančios ir žmogaus veikloje bei kūryboje. Evoliucijos pakopos veda žmogų į vis aukštesnes Δ formas ir visapusę jo $\nearrow$ pajautą. Begalinėje visatoje žmogus sukuria kosmosą, nepakartojamą protaujančią erdvę, kuriai taiko steigties, $\nearrow$ harmonijos, formos, tikslingumo ir kt. principus. Tačiau kai kurios gyvosios gamtos formos jam atrodo bjaurios, išsigimusios, atstumiančios, netgi būdamos tikslingos ir optimalios. Iš dalies todėl, kad žmogui jos kelia ar gali kelti grėsmę, vertinamos neigiamai. Tokį požiūrį skatina ir negebėjimas jų pažinti kaip visos gamtos sudedamųjų dalių, ir natūraliai kylanti baimė.

Kai kurie filosofai ir estetikai natūralaus Δ sąvokos išvis vengia. B. Croce'į ši sąvoka netiksli, paini. Jo teigimu, Δ neatsiejamas nuo intuityvios ir reiškinio, intensyvos daiktų ir reiškininių paga-

vos; Δ psichinės raiškos (ekspresijos) padarinys, neturintis savo ekvalento gamtoje. Ne vienas estetikas, kalbantis apie „saulėlydžio grožį“, gražų medį ar gyvūną, dažn. stebi tarsi menininko žvilgsniu. Gamtos Δ jausmas ir estetiško meno jausmas yra giminingi, artimi ir netapatūs. Gėrėjimasis gamta įtraukia į save peizažą tarsi spektaklį, meno reiškinį. Toks žavėjimasis, gėrėjimasis juo sustiprina regimuosius ir girdimuosius žmogaus įspūdžius, t.p. asociatyvius jausmus ir formų pajautą, o svarb. – pažadina žmoguje menininką. Juk kiekvienas iš mūsų yra šiek tiek poetas, dailininkas ar muzikantas. Teiginys, jog gamta yra neutrali Δ atžvilgiu, abejotinas. Sekimas gamta, jos imitavimas, perkūrimas visuomet buvo aktualūs. Pagal A. Dürerį, tikrasis menininko talentas yra „išgauti“ Δ iš gamtos. J.W. Goethe'is manymu, autentiška meno kūryba turi būti analogiška gamtos kūrybiniam aktui, o Kantui meninis genijus neatsiejamas nuo pačios gamtos jėgos. Žinoma, įv. civilizacijų menas neturi intencijos kurti tik Δ . Yra daug puikių, vertingų kūrinių, kurių autoriams Δ rūpėjo mažiau nei magiškas efektas, pvz., egiptiečių, afrikiečių ir kt. menas, arba praktinis naudingumas (kai kurie industriniai statiniai). Čia iškyla svari problema. Vieni teoretikai linkę stipriai atriboti Δ nuo naudos, utilitarumo, kiti, priešingai, teigia: utilitarus objektas, būdamas tikslingas ir funkcionalus, savaime esąs gražus (*funkcionalizmas*), tretį estetiniame objekte įžvelgia realizuotus šiuos abu tikslus. Ne mažiau diskusijų kelia ir žmogaus Δ , jo, kaip gamtos dalies, kurioje pulsuoja visatos ritmas ir visuomenės gyvenimo tobulinimo siekiai. Žmoguje persipina gamtiniai ir social. Δ aspektai, neatsiejami nuo jo dorovinio elgesio ir žmogiškumo, pakylėtumo, vidinės harmonijos ir humanizmo. Tai labai svarbu estetiniam ir meniniam žmogaus ugdymui, apskritai sociumo ir social. grupių su gyvenimui ir darnai.

Dar: $\nearrow$ menas ir pažinimas, $\nearrow$ meno kūryba.

L: Andriuskevičius A., *Grožis ir menas lietuvių estetikoje 1918–1940*, Vilnius, 1989; Bayer R., *L'esthétique de la Grâce*, Paris, 1933; Gaižutis A., *Menas ir humanizmas*, Vilnius, 1979; Gaižutis A., *Estetika tarp tobulumo ir mirties*, Vilnius, 2004; GM; Grinius J., *Grožis ir menas*, Kaunas, 1938; Ogdenas Ch. I., Ričardasas A., *Grožio reikšmė*, vertė E. Kuosaitė, in *GK*; Sezemanas V., *Estetika*, Vilnius, 1970; Tatarkiewicz W., *Šešių sąvokų istorija*, vertė T. Bairašauskaitė, Vilnius, 2007.

Algirdas Gaižutis

Grušas Juozas *1901 Žadžiūnai (Šiaulių vlsč.) †1986 Kaunas, liet. rašytojas, vienas iškiliausių 20 a. 2 pusės liet. dramaturgų, prozininkas, vertėjas, eseistas. Studijavo liet. kalbą ir lit-rą, vok. lit-rą, pedagogiką Lietuvos u-te, kur įgijo mokytojo kvalifikaciją (1931), 1930–34 VDU – teisę. 1931 dėstė liet. kalbą ir istoriją. 1928–39 Kaune redagavo savaitraštį *Mūsų laikraštis*. 1937–38 Lietuvių rašytojų d-jos pirmininkas 1940–41 Valstybinės leidyklos grožinės lit-ros skyriaus ats. redaktorius. 1941–47 ūkininkavo Joniškyje, rašė pjeses, vertė iš rusų kalbos. 1947–49 Šiaulių dramos teatro lit. dalies vedėjas. Nuo 1949 – rašytojas profesionalas, gyveno Kaune. LSSR valst. premijos laureatas (1957, 1976).

Iki II pasaul. karo Δ parašė romaną *Karjeristai* (1935), išleido novelistikos rinkinį *Ponia Bertulienė* (1928), *Sunki ranka* (1937). Ankst. Δ prozai būdinga moderni filosofinė refleksija, psichologizmas, social. ir moralinių visuomenės ydų kritika. 20 a. 7–8 d-mečių novelėse (rinkinys *Rūstybės šviesa*, 1969; *Laimingasis – tai aš*, 1973) atsiskleidė nauji modernizmo stiliaus elementai – minimali fabula, laisvosios asociacijos, paradoksas, ironija, absurdo situacijos, laiko mitologija, sagnai ir regėjimai. Šios Δ novelės, kaip ir J. L. Borgeso „pramanai“, – egzistencinio pasaulio fikcija, sudėtinga lit.-filosofinė („intelektinė“) metafora. Dramaturginį Δ palikimą sudaro beveik 20 pjesių. Istorinėse dramose (*Herkus Mantas*, 1957; *Zigmantas Sierakauskas*, 1966; *Barbora Radvilaitė*, 1972; *Švitrigaila*, 1975; *Unija*, 1977; *Rekviem bajorams*, 1978; *Virgailė*, 1983; *Mykolas Glinskis*, 1984) klasikinės dramaturgijos priemonėmis vaizduojami Lietuvai svarbūs valstybingumo įvykiai ir tragiško likimo istorinės asmenybės. Labai populiarius buvo *Barboros Radvilaitės* spektaklis Kauno dramos teatre. Ryškūs avangardiniai dramaturgijos bruožai Δ dramoje *Adomo Brunzos paslaptis* (1967) ir tragikomedijose *Meilė, velnias ir džiazas* (1967), *Pijus nebuvęs protingas* (1969) ir *Cirkas* (1976). Šių Δ dramų poetika, pirma, remiasi žodžiu ir mintimi, antra, orientuota filosofinės metaforos link – paradoksali, groteskinė ir sąlygiška, atveria netikėtą lit. ir režisūrinio teatro sąsajos galimybių (7–8 d-mečių pastatymai Panevėžio dramos teatre, kuriam vadovavo režisierius J. Miltinis, „filosofinio improvizacinio“ teatro teoretikas ir praktikas). Anot

Δ, menas yra dvasinė žmogaus veikla, išreikšta metafora, ir ši mintis – 7–8 d-mečių lit. *credo*. Δ kvietė skaitytoją į dvasinę (lit.) realybę kaip tiesos, gėrio ir grožio pasaulį, sukūrė savitą intelektualinės dramos (prozos) formą, kurioje greta klasikinio dramatinio konflikto, charakterių logikos akivaizdūs absurdo, tikrovės simuliacijos, hepeningo ir kt. 20 a. pab. lit-ros kūrinių poetikai būdingi elementai. Dvi pjesės (*Diktatorius* ir *Eduardo Dargio nusikaltimas*), parašytos 6 d-mečių, išleistos tik po autoriaus mirties (2001). Kūrinių išversta į anglų, bulg., estų, latvių, lenkų, pranc., rusų, suomių, vengrų, vok. ir kt. kalbas.

R: *Raštai*, t. 1–5, Vilnius, 1980–81; *Diktatorius. Eduardo Dargio nusikaltimas*, Vilnius, 2001.

L: Juozas Grušas, *Colloquia*, Vilnius, 2002; Lankutis J., *Etiudai apie Juozą Grušą*, Vilnius, 1981; Martinkus V., *Intelektinės metaforos tikrovė Juozo Grušo kūryboje*, Vilnius, 2004; Palilionis P., *Svajojęs gražų gyvenimą*, Vilnius, 2001.

Vytautas Martinkus

Gudmenas Nelsonas ↗ *Goodman* Nelsen.

Guyau Jean-Marie (Žanas Mari **Giujō**) *1854 Laval †1888 Menton (Paryžius), pranc. filosofas, rašytojas, vertėjas. Pozityvizmo, ↗ *sociologinės estetikos* ir estetinio vitalizmo šalininkas. 1871 įgijo menų bakalauro laipsnį. 1873 Moralės ir politikos mokslų a-jos apdovanotas už baigiamąjį darbą *Utilitari moralė nuo Epikūro iki šiuolaikinės anglų mokyklos* (*La Morale utilitaire depuis Épicure jusqu'à l'École anglaise contemporaine*). Nuo 1874 Condorcet licėjuje dėstė filosofiją. Parašė estetikos kn. *Šiuolaikinės estetikos problemos* (*Les Problèmes de l'esthétique contemporaine*, 1884), *Menas sociologiniu požiūriu* (*L'Art au point de vue sociologique*, 1889). Veikiamas H. Spencerio Δ nagrinėjo social. religijos, moralės, meno aspektus, teigė, kad jie yra bendro visuom. gyvenimo pagrindas. Estetiką siejo su psichologija ir sociologija, sociologiškai nagrinėjo meninę ir estetinę veiklą, ↗ *meno funkcijas*, pabrėžė socializuojantį meno poveikį. Δ teigimu, visuomenę vienija moralė ir švietimas idėjų ir valios požūriu, o menas – emociniu: meninis patyrimas esąs socialus, garantuojąs social. sinergiją ir simpatiją, sutelkias visuomenės social. pozityviai social. veiklai. Šių galių ypač turinti didžiųjų genialių menininkų kūryba. ↗ *Genijus* nepa-

prastos vaizduotės dėka įžvelgiąs galimas gyvenimo formas ir sukuriąs vientisą tikrovės vaizdą.

Δ kritikavo H. Taine'ą už vienpusį meninės kūrybos ir aplinkos sąveikos suvokimą, menininko asmenybės supaprastinimą. Δ išplėtojo vitalistinę grožio sampratą. Pabrėžė grožio socialumą, naikino grožio ir naudos priešpriešą. Nagrinėjo idealizmo ir realizmo santykį ir teigė, kad meno grožis yra gyvenimo išraiška.

L: Gaižutis A., *Meno sociologija*, Vilnius, 1998; Giujo Ž. M., *Menas sociologiniu požiūriu*, vertė O. Doveikienė, *PLE 2*, p. 124–133. Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė

Guo Xi (Guo Si) *~1020 Wenxian (Henano prov-ja) †~1090, iškiliausias Song epochos kinų akademinės estetikos atstovas, išgarsėjęs kaip vienas didžiųjų kinų peizažinės estetikos ir tapybos meistrų. Tai labai įvairiapusė, plataus humanitarinio išsilavinimo asmenybė, estetiką ir meno teoriją siekusi pagrįsti konstruktyviais principais. Δ estetinės pažiūros klostėsi stipriai veikiamos renesansinio neokonfucianistinio humanizmo, t.p. Wang Wei II ir Xie He idėjų. Imperatoriškojoje tapybos a-joje, vadovaujamas garsaus tapytojo Li Chengo, įgijęs profesinį ir humanitarinį išsilavinimą, Δ greitai išgarsėjo monumentaliais reljefiniais peizažais. Savo objektyvistinės, panteizmo dvasios kupinos estetikos principus Δ išdėstė traktate *Iškilmingas miškų ir srautų kreipimasis (Linguan gaozhi)*. Tai neabejotinai vienas reikšmingiausių kinų estetinės minties traktatų, parašytų vaizdingu lit. stiliumi. Jį paskelbė ir priedą apie Δ kūrybos principus parašė Δ sūnus.

Δ, kaip ir dauguma Song epochos estetikų, buvo panteistinės pasaulėžiūros šalininkas. Δ manymu, pagr. meno tikslas – ne išryškinti subjektyvias menininko emocijas, bet atskleisti objektyvius, substancialius gamtos reiškinių esmę sudarančius dėsnius. Gamtą Δ suvokė kaip vientisą, gyvą, panašų į žmogaus organizmą, kurio kiekviena sudedamoji dalis atlieka savo funkciją. Objektyvų gamtos grožį esą galima atskleisti tik išryškinus jos vidinės sandaros „idėją“, joje slypinčias idealias formas, ritmines, linijines struktūras bei santykius. Savo estetinėje koncepcijoje Δ siekė įtvirtinti monochrominės peizažinės tapybos principus, padedančius itin jautriai perteikti didingos gamtos harmoniją.

Meditaciją, psichol. pasirengimą kūrybai Δ laikė būtina autentiškos kūrybos prielaida, padedanti natūraliai reikštis kūrybiniam įkvėpimui, svajinančiam dvasinių jėgų antplūdžiui. Meninės kūrybos aktas Δ koncepcijoje t.p. apibūdinamas kaip psichol. menininko nusiteikimas pažinti estetinės kontempliacijos objektą. Varomąja šio racionalaus pažinimo jėga tampanti fenomenologinė proto ir valios koncentracija, kuri suteikianti menininkui vidinį dvasinį pasitenkinimą.

L: GM.

Antanas Andrijauskas

Gustainis Valentinas *1896 Vinkšnupiai (Šakių vlsč.) †1971 Griškabūdis, liet. žurnalistas, filosofas, memuaristas, vertėjas. 1921–23 studijavo filosofiją Heidelbergo u-te, klausėsi filosofų H. Rickerto ir K. Jasperso paskaitų. Vėliau studijavo Kaune ir Paryžiuje. 1928–32 *Lietuvos aid*o redaktorius, vėliau užsienio korespondentas Lenkijoje, Prancūzijoje. 1939–40 *Eltos* direktorius, 1941 sovietų represuotas. 1956 iš Sibiro grįžo į Lietuvą. Išleido pažintinio turinio knygų, memuarų, publicistinio pobūdžio polit. filosofijos, etikos str., atsiminimų apie K. Jaspersą, gyvenimą Sibiro lageriuose ir liet. rašytojus bei nepriklausomos Lietuvos kultūrinį gyvenimą. Po mirties išėjo svarb. filosofinis Δ veikalas *Idėjų autonomija ir determinizmas* (1991), kuriame Δ išsamiai aptarė vertybinį apsisprendimą, totalitarizmo filosofines ištakas ir pasekmes, laisvą valią, filosofijos prigimtį ir idėjų autonomiją, kritikavo nepagrįstą idėjų aiškinimą, pateikiamą vulgariojo deterministinio materializmo. Didžiausia deterministinės filosofijos klaida esanti jos pačios prisiimta neklaidingumo dogma. Δ argumentuotai pasisakė prieš mechaniską gamtotyros metodų perkėlimą į humanitarinius mokslus, tačiau kiek supaprastintai traktavo pačią determinizmo problemą. Šios kn. skyriuje *Meno paslaptys* nuosekliai plėtojamos filosofinės koncepcijos estetinės nuostatos ir aptariami meno kūrybos laisvė, abstrakcijų, idėjų ir simbolių reikšmė bei vieta tapyboje ir muzikoje, kai kurie meno suvokimo aspektai.

R: *Be kaltės*, Vilnius, 1989; *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus: Atsiminimai apie Lietuvos spaudą, jos darbuotojus (1915–1940) ir Lietuvos rašytojus (1924–1966)*, Vilnius, 1991; *Raštai*, sud. A. Rybelis, Vilnius, 1991. Juozas Mureika